

TARİHİMİZDEN BİLGİLER

OSMANLILAR DEVRİNDE TABABET VE BU ZAMANDA YETİŞMİŞ BÜYÜK TÜRK HEKİMLERİ

Dr. Necmettin Akyay *

Türk Tababeti, çok eski zamanlara dayanmaktadır. Uygur Türklerinden zamanımıza kadar kalabilmiş olan belgelerin incelenmesinde, yaraların tedavisine ait bilgilere rastlanmaktadır. Buharalı büyük bilgin İbn-i Sina'nın «*El Kanun Fit-Tıp*» eseri, dünyada modern tıbbın temelleri atılana kadar, 500 yıl, tıp âlemini tesiri altında tutmuştur (980 - 1037). Selçuk Türklerinin tıba büyük önem verdikleri, bilinen gerçeklerdendir. Musul'da Gökbörü Şifahanesi, Kayseri'de Gıyasettin Tıp Medresesi ve buna bağlı Gevher Nesibe Sultan Şifahanesi, bir çok tabip ve cerrah yetiştirmiştir.

Osmanlılar devrinde ilk şifahane, Yıldırım Bayezid zamanında (1405) Bursa'da kurulmuştur. Burada aynı zamanda hekim de yetiştirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun ikbal devrinde hekimlik te gelişmiştir. Dikkati çeken husus, cerrahliğin daha fazla gelişmiş olmasıdır. Devamlı savaşların bu gelişmede rol oynadığı düşünülebilir. 1541 yılında Kanunî Sultan Süleyman, namına yaptırdığı ilk cami civarında ilk tıp medresesini ve şifahaneyi de kurmuştur. Bu tesislerin açılması, bazı yazarlarca, Türk Tababetinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. O tarihlerde, Süleymaniye Medresesinden başka, tıp öğrenimi yapılan «Şifahane» ler de mevcuttu. Bu devirde ünlü bir çok hekimler yetişmiş; ders vermiş ve eserler yazmışlardır. Meselâ Bursalı Ömer Şifaî, İbn-i Sina'nın «Kanun» unu dilimize çeviren Tokatlı Mustafa Bin Ahmet ve Meşhur «*Düstur*» adlı eserin yazarı Hacı Abbas Vesim, bunlardan yalnız birkaçıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda «*Hekimbaşı*» ve «*Cerrahbaşı*» lık, Fatih ve İkinci Murad zamanlarında ihdas edilmiştir. Cerrahbaşı'

* S. S. Y. B. Ankara Göğüs Hastalıkları Hastanesi Bakteriyoloji Laboratuvarı Şefi, Ankara.

lar, Hekimbaşı'ların emrinde idiler. Sarayda Hekimbaşı olan kimseler, bütün memleketi kapsayan bir sorumluluk taşırıldılar. Yani, bir nevi «Sağlık Bakanı» durumundaydılar. Yeniçeri teşkilâtında sağlık örgütünü hekim ve cerrahlar teşkil ederlerdi. Hekimler, ocağa dahil olmayan müslim ve gayri-müslim'lerden seçilir ve maaşla çalıştırılırlardı. Cerrahlar, ocağa dahil olup, *sanatkâr sınıfı*'ndan sayılırlardı. Hekimler ve cerrahlar harplerde geri saflarda çalışırlardı. Donanmadaki her kalyona bir cerrah verilmesine çalışılır; bunların başı da tersanede bulunurdu. Hekimler, emekliye ayrıldıkları zaman, dükkân açarak serbest çalışabilirlerdi. Ancak, muayenehane açmak isteyenlerin bir heyet önünde sınavdan geçmeleri şart koşulurdu.

O zamanki cerrahi bilgiler, yara tımarı (pansuman), kırıkların sarılması, çıkıkların yerine konması ve yaraların dağlanması (key) den ibaretti. Tabii olarak, göğüs, karın ve kafanın açılması söz konusu değildi. Çıkıkların yerine konması için, günümüzde çok garip karşılanabilecek olan, bazı usuller tavsiye edilmiştir. Meselâ bir kalça çıkığını yerine koymak için, uzun süre su verilmeyen bir öküzün üstüne hastayı bindirirler, sonra hayvana bol su verirlerdi. Hayvanın karnının şişmesiyle, çıkık, yerine oturmuş. Eski kayıtlarda bu ve buna benzer garip tedavi usullerinin uygulandığı bilinmektedir.

Zamanımıza kadar gelebilen eserlerde, o zamanlar cerrahide kullanılan âlet ve maizemenin isimleri ve resimleri ayrıntılı olarak verilmektedir. Bunlardan başka, dahili tababette kullanılan bir çok ilâçların ve alınması gerekli tedbirlerin açıklanmaları vardır. Bundan başka, tonik ve afrodisyak bir çok macunlar tavsiye edilmiştir. Eski eserlerde hijyen konularına da geniş yer verilmiştir. Fatih devri hekimlerinden Altuncuzade'nin idrar tutukluklarında sonda tatbik ettiği, «Hassat-ül Kilye Vel Mesane» adlı meşhur eserinde kayıtlıdır. İmparatorluk devrinde kırık-çıkıkçılık, kehhallik (göz uzmanlığı) ve hekimlik, özel müsaadeye bağlı idi.

Divan-ı Hümayun kayıtlarına göre, 1695 tarihinde Süleymaniye Tıp Medresesinden 25 hekim ve 28 cerrahın rüüs ve icazet (diploma) aldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresi zamanında modern tıp tahsiline teşebbüs edilmesi, Üçüncü Selim zamanına rastlar. Fakat bir takım iç ve dış olaylar, bu teşebbüsün devamını engellemiştir. İkinci Mahmud zamanında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin teşebbüsü ile, 14 Mart 1827 tarihinde modern anlamda «Tıphane» kurulmuştur.

Osmanlı Devrinde Yetişmiş Olan Büyük Türk Hekimleri

Ishak Bin Murad :

Geredeli olup, Yıldırım Bayezid devri hekimlerindedir. 1376 tarihinde, «Edviye - Müfrede» adlı bir eser yazmıştır.

Hacı Paşa :

Asıl adı, Celâleddin Hızır'dır. Konya'lı olup, Aydın'da yerleşmiştir. Medrese tahsilinden sonra bilgisini arttırmak için Mısır'a gitmiş, Bedreddin Simavî ve Şeyh Kemaleddin'den feyzalmıştır. Tıp tahsilini sonradan yapmış, Aydın oğlu Mehmet beyin daveti üzerine Aydın'da yerleşmiştir. 1402 de vefat etmiştir. «Müntahabat-ül Şifa» isimli büyük eserini Mehmet Beye ithaf etmiştir. «Tahsil» adlı Türkçe yazılmış bir eseri daha vardır. Her iki eseri de Almancaya çevrilmiştir.

Mustafa Bin Abdullah El-Cerrah :

İkinci Bayezid devri cerrahlarından. Bir «Cerrahname» yi dilimize çevirmiştir. Yazmanın aslı, Mora seferi sırasında (1498 - 1502) Modon şehrinde ele geçmiştir. Eser 22 bölümden ibaret olup, bir çok tıbbî konulara değinmektedir.

Mukbilzade Mümin :

İkinci Murad devri hekimlerindedir. Curcani'den çevirdiği «Zahire-i Muradiye» adlı eserini Padişaha sunmuştur.

Ahi Ahmet Çelebi :

Kanunî devrinde yaşamış, 16. Yüzyıl hekimlerindedir. Kutbeddin ve Altuncuzade'den feyzalmıştır. Önce Edirne Darüßsıfası'na, daha sonra İstanbul'daki «Darüßsıhha» ya başhekim olmuştur. Babası, İkinci Bayezid devri hekimlerinden Şirvanlı Mevlâna Kemal'dir. Böbrek ve mesane taşlarının sebep ve tedavileri hakkında «Risalet-ül Hassat-ül Kilye Vel Mesane» adlı eserinde geniş bilgi vermiştir. İkinci Bayezid, Fatih ve kısa bir süre de Kanunî devrinde hekimlik yapmıştır. 1523'te Mekke dönüşü sırasında Mısır'da vefat etmiş, İmam Şafii Türbesi yanında gömülmüştür. Edirne iline bağlı bulunan Ahi Çelebi kasabası, kendisine «Arpalık» olarak verilmiştir. Kitabında, karaciğer ve böbrek hastalıklarının kan bozukluğu ve zafiyet sebepleriyle meydana geldikleri izah edilmektedir. Arapçadan dilimize çevirdiği, «Mucez» adlı bir eseri daha vardır.

Sabuncuoğlu Şerafettin Ali :

Zehravî'nin «Ettasnif» adlı eserinin üçüncü bölümünü dilimize çevirip kendi inceleme ve gözlemlerini de eklemek suretiyle, müstakil bir «Cerrahname» yazmıştır. Bu eserde, kullanılan âletler, resimleri, hasta müşahadeleri, kendi görüşleri bütün ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Eser, zamanın hükümdarı Fatih'e ithaf edilmiştir.

Altuncuzade :

Fatih devri hekimlerinden olup, böbrek ve mesane taşları üzerine yazılmış olan «Hassat-ül Kilye Vel Mesane» adlı meşhur eserin yazarıdır. Çeşitli kalınlıktaki sondalarla idrar zorluklarının giderilebileceği, bu eserde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Beyzade Mehmed :

Birinci Ahmed devri hekimlerindedir. Babasının adı İbrahimdir. Arapca yazılmış «Ravzat-ül Sıhha ve Devlet-ül Etibba» adlı eseri vardır. Kitapta sıhhatin mahiyeti, nefsanî arzular, yiyecek ve içecekler, sükûn ve hareket, cinsel münasebet, yıkanma, kötü şeylerden korunma, gibi konular yer almıştır. Beyzade'nin «Musannef» adlı bir eseri daha mevcuttur. 1619 da İstanbul'da vefat etmiştir.

Devaî :

Üçüncü Mehmed zamanında yaşamış, 1578 de yazdığı eserini padişaha ithaf etmiştir. Devaî aynı zamanda şairdir; bir de divançesi vardır.

Zeynelabidin :

Babasının adı Halil'dir. Dördüncü Murad devrinde yaşamış, «Şifa-ül Fevaid» adlı bir eser yazmıştır, (1621).

Emir Çelebi :

Edirne'de doğmuştur. İlk öğrenimini burada yaptıktan sonra, öğrenimini Mısır'da tamamlamış; Mansuriye Hastahanesine tayin edilmiştir. Kaptan-ı Derya Recep Paşanın maiyetine girmiş; 1630 da paşanın öldürülmesiyle İstanbul'a yerleşmiş ve Unkapanı semtinde muayenehane açarak çalışmaya başlamıştır. Çalışmaları dikkati çekerek, Dördüncü Murad'a başhekim olmuştur. Silâhtar Mustafa Paşayla arasının açılması üzerine, afyon kullandığı padişaha jurnal edilmiş, huzurda üstü aranınca 10 dirhem afyon bulunmuştur. Padişahın hid-

detlenmesi üzerine, afyonlar kendine emirle yutturulmuş; zehirlenerek ölmüştür. Öğrencileri kendisini kurtarmak istemişse de, Çelebi : «Silâhtarın zulmiyle yaşamaktansa, ölüm evlâdır» diyerek can vermiştir.

«Enmuzec-i Tıp» adlı eseri tamamen orijinaldir. Bu kitapta anatomi bilgilerine geniş yer verilmiştir. İlaçlar, tedavi yolları ve hastalıklar hakkında da geniş bilgi vardır. Emir Çelebi, hekimlerin mutlak surette anatomi bilmeleri lâzım geldiğini, askerî hekimlerin cesetler üzerinde çalışmalarını gerektiğini, bu mümkün olmadığı takdirde domuz ve maymunlar üzerinde çalışmalarının lüzumunu savunmuştur.

Emir Çelebi'nin, «Nehcet-ül Tıp» ve «Garib-ül Hekim» adlı eserleri mevcuttur. Çelebi, edebiyatla da meşgul olmuştur. Muamma yazmakta ustalığı kabul edilmiştir. Vefat tarihi 1638 dir.

Şaban Şifai :

Ankara'nın Ayaş ilçesindedir. Diyarbakır'da uzun süre kadılık yapmış ve öğrenci yetiştirmiştir. 1764 de vefat eden Diyarbakır'lı hekim Rıza Efendi Şaban Şifai'den feyzalmıştır. «Şifaiye» ve «Tedbir-i Mevrit» adlı eserleri mevcuttur. «Tedbir-i Mevrit» adlı eserinde, doğum konusunda geniş bilgi vardır.

Şaban Şifai'nin bir de «Kıyas-ı Enbiya» tercümesi bulunmaktadır.

Gevrekzade Hafız Hasan :

1767 de Rusya seferinde ordu başhekimliği yapmıştır. Tüberküloz ve cüzzam üzerine yazdığı eserler dikkate değer. Birçok telif eserleriyle birlikte Yunanca ve Arapça'dan çevirileri de vardır.

Şanizade Atıullah (1771 - 1826):

Tıp, matematik ve tarih bilginidir. Büyükbabasının tarakçı olması sebebiyle (Şanizade) mahlâsını almıştır. Süleymaniye Tıp Medresesinden yetişmiş, Mütercim Asım yerine vakanüvis olmuş, İkinci Mahmud'a saray başhekimliği olacağı sırada zamanın nüfuzlu adamı meşhur Hâlet Efendi tarafından önlenmiştir. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında, bektâşi olduğu ileri sürülerek, kendini çekemiyen Mustafa Behçet Efendinin de yardımıyla Tire'ye nefyedilmiştir. Şanizade, Süleymaniye Tıp Medresesinden sonra mühendishaneyi de bitirmiş, riyaziye ve astronomi öğrenmiş; 1795 de müderris olmuştur. Şanizadenin telif ve tercüme birçok eseri vardır. İlk tıp terimlerini dilimize çeviren, ilk anatomi atlasını yayınlayan odur. Şanizade, modern tıbbın öncülerinden sayılır. Başlıca eserleri : «Miyar-

ül Etibba» (Matbaa-i Amire, 1819), «Mir'at-ül Ebdan fi Teşrih-il Aza-ül İnsan». Bu önemli eser de 1819 da basılmıştır. «Kavanin-i Cerrahin», Mısırda basılmıştır. «Müfredat-ı Ecza-ı Tıbbiyye» adlı eseri de, 1815 de İstanbul'da basılmıştır.

Şanizadenin tıbbî eserlerinden başka, askerliğe ait de birçok kitapları vardır. Aynı zamanda şair olup, şiirlerinde (Atâ) mahlâsını kullanmıştır. Divançesi İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır.

Mustafa Behçed (1774 - 1834):

İkinci Mahmud zamanı saray başhekimidir. İlk Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulmasında öncülük etmiştir. Türkiye'de modern tıp öğrenimi, 14 mart 1827 de başlar. İstanbul'da ilk açılan cerrahhanenin müdürleri, Sade de Collière, Konstantin Karatodori ve Sarendi gibi yabancı ve gayri müslimlerdi. Mekteb-i Tıbbiyenin açılmasından sonra, buradan, Nuri, Naim, Hayreddin ve Cemil (Topuzlu) gibi birçok ünlü cerrahlar yetişmiştir. Yurdumuzda modern cerrahiyi ilk uygulayan, Cemil Topuzlu (1868 - 1958) dur. Mustafa Behçed, Hekimbaşı Hayrullah Efendinin torunu, Mehmed Emin Şükuhî Efendinin oğludur. Şair Abdülhak Hamit, amcasının oğludur. Behçed efendi, 1803 de hekimbaşı, 1826 da tıphane nazırı olmuştur. İkinci Mahmud devri'nin nüfuzlu şahsiyetlerinden Hâlet Efendinin himayesine mazhar olmuştur. «Hezar Eser» ve «Kolera» adlı risaleleri mevcuttur. 1834 de vefat etmiştir.

Abdülhak Molla (1786 - 1853):

Mustafa Behçed Efendinin büyük kardeşidir. Babası M. Emin Şükuhî Efendi, âlim ve fazıl bir zattı. Medrese öğrenimi yoluyla hekim olmuş; 1833 de hekimbaşılığa yükselmiştir. Mekteb-i tıbbiye nazırlığı, maarif meclisi başkanlığı yapmıştır. 1853 de vefat etmiştir. Sultan Mahmud türbesinde gömülüdür. Abdülhak Molla'nın önemli eserleri yoktur. Karantina uygulaması, aşılama talimatı, onun zamanında yürürlüğe girmiştir.

Hüseyin Remzi Bey :

1839 da doğmuş, mektebi tıbbiyyeyi bitirdikten sonra Paris'e gönderilmiştir. Tabii bilimlere ve tıbaa ait pekçok eseri vardır. 1898 de vefat etmiştir.

KAYNAKLAR

Şemsettin Sami : Kaamus-ül Âlâm, Cilt 4, 1895.

Bursalı Tahir : Osmanlı Müellifleri, Cilt 3, 1915.

Türk Ansiklopedisi, Cilt 1, 1943.

Türk - İslâm Ansiklopedisi, Cilt 7, 1967.